

The historical event

Vol 1, No 1 (2026)

The historical event

ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ, ΠΕΙΘΑΡΧΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ: ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ (1821-1823)

Κατερίνα Θεοδώση

doi: [10.12681/geg.44831](https://doi.org/10.12681/geg.44831)

ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ, ΠΕΙΘΑΡΧΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ: ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΛΕΥΚΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ (1821-1823)

Κατερίνα Θεοδώση

Ιστορικός - Φιλολόγος

ABSTRACT

The contribution of the Ionian Islands to the Greek revolution is undeniable. A multitude of sources highlight both the reasons and the magnitude of this. The stance taken by the British Administration of the Ionian Islands is also clear, and it was nothing but neutral. This view is also reinforced by the original material from Lefkada, which, after being transcribed, was studied in detail. The archive is named "Property Confiscated by Lefkada Residents Taking Part in the Revolution of 1821", and comes from the General State Archives. It is a digitized, handwritten archive, mainly in Italian and secondarily, fragmentarily in Greek. It is placed in the period 1821-1823, while the majority of the documents are about the island of Lefkada. The archive includes proclamations and letters concerning decisions of the British Administration in favor of the neutrality of the Ionian Islands during the Greek Revolution. Furthermore, the measures taken against violators of the neutrality law are identified, as well as the documents concerning the confiscations of the properties of the residents of Lefkada, who violate the relevant legislation and take part in the Revolution. More detailed information is obtained both on individuals, through the nominal reports that exist, and on the confiscations of property. Thus, we have reports on individuals who have been violators of the law, providing information on their assets and the type of crop. In summary, the aim of this study is to highlight the attitude of the Administration towards the Greek Revolution, the study of the persons recorded as participants in the Revolution, as well as the mechanisms for exercising power with the aim of ensuring the compliance of the local population.

Λέξεις-κλειδιά: Ηνωμένο Κράτος των Ιονίων Νήσων, Καθεστώς και Αρχές Προστασίας, Βρετανική Πολιτική, Ιόνιο, Λευκάδα, Ελληνική Επανάσταση.

Εισαγωγή

Το ερευνητικό ενδιαφέρον για τη συμμετοχή των Επτανησίων, συγκεκριμένα των Λευκαδιτών, στην Ελληνική Επανάσταση σπανίως διέφυγε από την τεκμηριωμένη έρευνα, αναδεικνυόντάς την ως γεγονός. Η αφετηρία, εξάλλου, του ενδιαφέροντος αυτού δεν ήταν πολύ διαφορετική από την αγωνία όλων των περιοχών, πόσο μάλλον εκείνων που δε αναδείχθηκαν σε περιοχές-πυρήνες της Επανάστασης του '21, να υπογραμμίσουν ότι η συμβολή τους στην Ελληνική Επανάσταση είχε βαρύτητα, η οποία έχαιρε αναγνώρισης. Η συμμετοχή των Λευκαδιτών στην Ελληνική Επανάσταση έχει επισημανθεί από πλήθος μελετητών. Ενδεικτικά μονάχα από τον Λευκαδίτη Φιλικό Ιωάννη Ζαμπέλιο (1787-1856), τον Πέτρο Δ. Στεφανίτση (1792-1863), ο οποίος ως ιατρός, συμμετείχε στην πολιορκία του Μεσολογγίου και από τον Σπυραντώνη Χαλκιάοπουλο, ο οποίος κατέγραψε με χρονολογική σειρά τη δράση του και τους 92 νεκρούς συμπατριώτες του κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Συναφείς αναφορές εντοπίζονται επίσης σε ευρισκόμενα ανέκδοτα κείμενα, όπως του Γεώργιου Τερτσέτη, τα οποία διασώθηκαν μερικώς και δημοσιεύτηκαν από τον Ντίνο Κονόμο (Ασδραχάς 2009; Σκλαβενίτης, 2009).

Η παρούσα μελέτη έχει μία διαφορετική στόχευση. Θεωρώντας ως δεδομένο ότι οι βρετανικές αρχές αξιοποίησαν την αρχή της ουδετερότητας όχι απλώς ως διπλωματική στάση αλλά και ως εργαλείο εσωτερικής πειθαρχίας και εμπέδωσης της κυριαρχίας του καθεστώτος προστασίας, εξετάζεται ένα σώμα λυτών εγγράφων και καταλόγων που υποδεικνύουν ορισμένες από τις αντιδράσεις των αρχών του Ιονίου Κράτους όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση (τα περισσότερα γραμμένα στην ιταλική γλώσσα και άνισα ως προς την πληροφόρηση που περιέχουν). Το υλικό αυτό, που τιτλοφορείται, «Περιουσία δημοθείσα Λευκαδίων λαβόντων μέρος εις την Επανάστασιν του 1821», αποκρυσταλλώνει τους βρετανικούς χειρισμούς στην προσπάθεια των αρχών προστασίας να αποτρέψουν τη συμμετοχή των Λευκαδιτών στην Επανάσταση του 1821. Εξετάζοντας τις συνέπειες που υπέστησαν εκείνοι που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση, αποτελεί μία ενδιαφέρουσα αφετηρία για να σχολιαστεί η κοινωνική και πολιτική σημασία αυτής της επιλογής.¹ Από αυτήν την άποψη, πρόκειται να ερευνηθούν οι χειρισμοί και οι ποινές που επιβλήθηκαν – λαμβάνοντας υπόψιν τις αποφάσεις που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα των Ενωμένων Επαρχιών των Ιονικών Νήσων – και στη συνέχεια, να εξεταστεί το υλικό που αφορά τις διώξεις αυτές. Με αυτόν τον τρόπο, επιχειρούμε να αναδείξουμε το πλέγμα των αντιδράσεων από την πλευρά των αρχών προστασίας, μέσα από τον συντονισμό διαφορετικών μηχανισμών άσκησης εξουσίας, με στόχο την εμπέδωση της κρατικής κυριαρχίας, την καταστολή και τη συμμόρφωση του τοπικού πληθυσμού και την αποτροπή της Λευκάδας να καταστεί περιοχή οριακής κυριαρχίας ή ζώνη ανεξέλεγκτης κινητικότητας από και προς τον χώρο της πολεμικής σύγκρουσης.

Η εγγύτητα και η σύνδεση της Λευκάδας με την απέναντι ηπειρωτική χώρα είναι μία όψη, η οποία εξηγεί τον λόγο που αποτέλεσε το μόνο νησί που παρέμεινε στην κυριαρχία των Οθωμανών για περίπου 200 χρόνια (1479-1684), μέχρι να περάσει στα χέρια των Βενετών, διαγράφοντας έκτοτε κοινή πορεία με τα υπόλοιπα νησιά του Ιονίου (Παπασταματίου, 2015: 239-266; Πιζάνιας, 2015: 75-80). Στην περίπτωση της Λευκάδας το φυσικό όριο ήταν περισσότερο προσπελάσιμο, έτσι που η ενδεχόμενη αναθέρμανση των πολεμικών συγκρούσεων στην Ήπειρο, υπό το εθνικό πρόγραμμα

¹Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία Ν. Λευκάδος, Αρχαιοθήκη Αρχαιοφυλακείου, φάκ 41 (100 σελ., γλώσσες Ιταλικά-Ελληνικά, χρονολογίες 1821-1823), στο εξής συντομογραφικά, ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41.

της Ελληνικής Επανάστασης, παρήγαγε πρόσθετα προβλήματα για τη βρετανική προστασία και τον έλεγχο της κυριαρχίας στο νησί.

Ο Π. Χιώτης (1874: 249-260) παραθέτει χαρακτηριστικές παρατηρήσεις για την περίοδο αυτή, επισημαίνοντας δυσαρέσκειες των κατοίκων, αφενός από μερίδα των ευπορότερων στρωμάτων του νησιού, που απώλεσαν ένα μέρος της πρότερης πολιτικής τους ισχύος και αφετέρου από τα λαϊκά στρώματα, λόγω της φορολογικής πίεσης (Μπρέγιαννη, 2017: 39-41). Δεν είχε περάσει εξάλλου πολύς καιρός από τα επεισόδια εξέγερσης, τον Σεπτέμβριο του 1819, και τη διαταραχή της τάξης στη Λευκάδα, ούτε από τις πολεμικές συγκρούσεις στην Ήπειρο μεταξύ Αλή Πασά και Σουλτάνου. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης συνέχιζαν να τροφοδοτούν ρευστότητες στην ευρύτερη περιοχή (Σκλαβενίτης, 2019).

Η στάση της Αγγλίας απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση είναι ένα ευρύτερο ζήτημα, που ξεφεύγει από το αντικείμενο του παρόντος άρθρου. Σε επίπεδο κορυφής η αρχή της ουδετερότητας, η νομιμότητα της οθωμανικής εξουσίας αλλά και οι διάλογοι επικοινωνίας, ιδίως μετά το δεύτερο μισό του 1822 με τις ελληνικές επαναστατικές αρχές, αποτελούν το ευρύτερο πλαίσιο της παραπάνω στάσης (Καραγεώργης, 2023). Σε τοπικό επίπεδο, ωστόσο, η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης αποτέλεσε άλλο ένα ζήτημα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι αρχές προστασίας, ως προς την πρόκληση της εμπέδωσης του νέου καθεστώτος, το οποίο από νωρίς ακολούθησε μία γραμμή αυταρχισμού, με επικεφαλής τον Ύπατο Αρμοστή Τόμας Μαίτλαντ, προκειμένου να εδραιωθεί. Αναμφίβολα, αυτή η πλευρά δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από την ίδια την εμπέδωση της βρετανικής κυριαρχίας στα Επτάνησα, το κυβερνητικό σύστημα που διαμορφώθηκε, τις διευθετήσεις στις οποίες προχώρησε τοπικά (αποχώρηση από την Πάργα το 1819), αλλά και την ενδο-οθωμανική πολεμική αναμέτρηση στην Ήπειρο. Ας προχωρήσουμε λοιπόν, αρχικά με το ζήτημα της αντίδρασης των αρχών προστασίας σε τοπικό επίπεδο, σταχυολογώντας μία σειρά επίσημων αποφάσεων.

«Περιουσία δημευθείσα Λευκαδίων λαβόντων μέρος εις την Επανάστασιν του 1821»

Το παλαιότερο χρονολογικά έγγραφο, που θα μας απασχολήσει, φέρει ημερομηνία 1/2/1821 και αφορά προκήρυξη υπογεγραμμένη από τον γεροϋσιαστή Β. Θεοτόκη. Με αυτή γνωστοποιείται ο ναυτικός αποκλεισμός που επρόκειτο να επιβάλει ο πλοίαρχος Μπέης, διοικητής του οθωμανικού στόλου, στις ακτές Arpizza, Agianachi, Splanza, Fanaro και Milo (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41). Παράλληλα διατάσσεται, με εντολή της Γερουσίας, η απόλυτη συμμόρφωση όλων των πλοίων που φέρουν την ιονική σημαία προς τον αποκλεισμό (από τις ακτές της Θεσπρωτίας έως τις ακτές της Ακαρνανίας). Ήδη, επομένως, στο πλαίσιο της σύγκρουσης της Υψηλής Πύλης με τον Αλή Πασά, είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ένα προηγούμενο οριοθετημένων σχέσεων με τα ζητήματα της απέναντι στεριάς.

Στην ίδια κατεύθυνση, η προκήρυξη της 9/4/1821, (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, έγγρ. 25) απαγορεύει ρητά κάθε εμπλοκή υπηκόων του Κράτους των Ιονίων στην Ελληνική Επανάσταση, ακόμη και αν αυτοί διαμένουν στις απέναντι οθωμανικές επαρχίες. Συμπληρώνοντας ότι ως παράβαση νοείται κάθε μορφή συμμετοχής σε στάσεις, εφόδους ή εχθρικές ενέργειες, αν δηλαδή, όπως επισημαίνεται, «λάβωσι μέρος εις τὰς τωρινὰς στάσεις, ἢ εἰς ἐφόδους, ἢ εἰς κανένα ἄλλον ἐχθρικὸν ἐπιχείρημα, ὅπου τύχη νὰ συμβῆ». Η προβλεπόμενη ποινή, δηλαδή η απώλεια κάθε δυνατότητας

διαμεσολάβησης από Βρετανό πρόξενο, συνιστά ουσιαστικά αποστέρηση της προξενικής προστασίας και λειτουργεί αποτρεπτικά για τους υπηκόους.

Η προκήρυξη της 7/6/1821 (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 29) επικυρώνει εκ νέου τη γραμμή της ουδετερότητας, απαγορεύοντας κάθε μορφή εμπλοκής τόσο υπέρ της Πύλης όσο και υπέρ των επαναστατημένων Ελλήνων. Ακολουθεί, στις 9/6/1821, (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 28) συμπληρωματική ανακοίνωση που επιβάλλει αυστηρό έλεγχο στη ναυσιπλοΐα, με υποχρεωτική άδεια και εγγύηση καλής διαγωγής για πλοία που φέρουν οπλισμό, περιορισμένο αποκλειστικά σε ό,τι θεωρείται αναγκαίο για λόγους ασφάλειας από πειρατικές επιθέσεις.

Σημαντική καμπή αποτελεί η προκήρυξη στις 18/7/1821 (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 27) με αφορμή την ανίχνευση διακινούμενης προκήρυξης που καλούσε Επτανήσιους να συμμετάσχουν στην Ελληνική Επανάσταση. Η Διοίκηση καταγγέλλει συγκεκριμένα πρόσωπα ως καθοδηγητές ένοπλων ομάδων από Κεφαλονιά και Ζάκυνθο που πέρασαν στην Πελοπόννησο² και θεσπίζει αυστηρά μέτρα, ήτοι προθεσμία δεκαπέντε ημερών για επιστροφή και αποκήρυξη της δράσης τους, διαφορετικά επιβολή ισόβιας εξορίας και δήμευσης περιουσίας (η Διοίκηση δίνει περιθώριο δεκαπέντε ημερών σε 6 άτομα, ονομαστικά, τα οποία θα δούμε και στη συνέχεια). Παράλληλα, παρέχεται αμνηστία στους συμμετέχοντες που «επλανήθησαν», εφόσον επιστρέψουν. Η προκήρυξη αυτή εγκαινιάζει την πολιτική του παραδειγματισμού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι δύο προκηρύξεις ης 13/8/1821 (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 22). Η πρώτη καθιερώνει συστηματικά τις ποινές της εξορίας και της δήμευσης, παρέχοντας τελευταία προθεσμία ενός μηνός για επιστροφή χωρίς κυρώσεις, με εξαίρεση τους ήδη καταδικασθέντες. Η δεύτερη, σαφώς αυστηρότερη, αφορά παραβάσεις των υγειονομικών κανονισμών και προβλέπει, εκτός από εξορία και δήμευση, ακόμη και την ποινή του θανάτου, γεγονός που καταδεικνύει την ένταση της ανησυχίας των Επτανησιακών αρχών. Οι τελευταίες προσπάθειες να ελέγξουν τα πράγματα δημοσιεύοντας στις 22/9/1821 (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 2-3) καταλόγους με τα ονόματα των κατοίκων της Αγίας Μαύρας, που απομακρύνθηκαν από το νησί με κυβερνητική πράξη.

Η προκήρυξη στις 9/10/1821 (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 13) προσδίδει ιδιαίτερη ιδεολογική φόρτιση, καθώς επικαλείται τη ρητή επικύρωση της πολιτικής ουδετερότητας από τον Προστάτη Βασιλέα και χρησιμοποιεί απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς για τους Επαναστάτες (άθλιοι, δημαγωγοί, τυχοδιώκτες). Παράλληλα, παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για συγκεκριμένες ενέργειες Επτανησίων και Παργινών σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις.

Αρχικά, γίνεται αναφορά σε συγκεκριμένο γεγονός, όπου πλοία τα οποία έφεραν την ιονική σημαία, βρέθηκαν παρατεταγμένα με άλλα καράβια «ἐκ τήν ἐφόρμησιν ἐναντίον τῶν φρουρίων τῆς Ναυπάκτου». Σημειώνεται, ακόμη, ότι προτάθηκε σε Παργινούς πρώην κατοίκους, να τους δοθεί η ιονική υπηκοότητα, την οποία δεν δέχθηκαν και προσχώρησαν με τους Επαναστάτες. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με το βρετανικό σκεπτικό, οι Παργινοί που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση, δεν είχαν πλέον θέση στο Ιόνιο και είχαν περιθώριο δέκα ημερών να πάρουν τα πράγματα και τις οικογένειές

² Τα ονόματα που καταγράφονται στην προκήρυξη είναι τα εξής: Κ. Μεταξάς, Ι. Φωκάς, Ανδρέας Μεταξάς, Βαγγέλης Πανάς, Διονύσιος Σεμπρικός και Παναγιώτης Στρούζας.

τους από τα νησιά. Ακόμη, στο ενδεχόμενο που επέστρεφαν, επρόκειτο να υποστούν τις προβλεπόμενες ποινές.

Η τελευταία προκήρυξη του 1821, στις 29/10, (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 16) ενισχύει τα μέτρα ελέγχου, απαγορεύοντας την είσοδο πολεμικών πλοίων στα λιμάνια και κάθε μορφή επικοινωνίας με αυτά, πλην των αρμόδιων αρχών.

Το 1822 η έμφαση μετατοπίζεται από τις προκηρύξεις στη διαχείριση των ποινών. Πράξεις του κοινοβουλίου και διοικητικά έγγραφα ρυθμίζουν τη δήμευση περιουσιών και τη διαχείρισή τους, ενώ ειδικό διάταγμα στις 27/5/1822 (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 10) εγκαθιδρύει για τη Λευκάδα ένα εκτεταμένο σύστημα αστυνόμευσης, καταγραφής πληθυσμού και ελέγχου μετακινήσεων και μισθώσεων, με στόχο την πλήρη επιτήρηση του νησιού.

Το διάταγμα αυτό αφορούσε αποκλειστικά το νησί της Αγίας Μαύρας – Λευκάδας. Με αυτό καθορίζονται οι αρμοδιότητες και τα όργανα που επρόκειτο να εποπτεύουν τις επιμέρους περιοχές του νησιού. Υποχρεούνταν, όπως δηλώνεται, να ενημερώνουν εβδομαδιαίως την αστυνομία, να αριθμήσουν τα σπίτια και τα μαγαζιά και τέλος να καταγράψουν τους ντόπιους και τους ξένους που δεν είχαν πολιτογραφηθεί. Ακόμη, απαγορεύτηκε η φιλοξενία και θεσπίστηκε η υποχρέωση να ειδοποιείται η αστυνομία σε περίπτωση θανάτου, αναχώρησης ή αλλαγής κατοικίας. Σε ανάλογη ενημέρωση ήταν υποχρεωμένοι να προβαίνουν όσοι είχαν ενοικιάσει ακίνητα σε ξένους με την πρόβλεψη οι μελλοντικές ενοικιάσεις να γίνονται με έγγραφη άδεια της αστυνομίας.

Μάλιστα, οι παραβάσεις των ξένων συναρτήθηκαν με πράξεις ή παραλήψεις των ντόπιων, με ανάλογες ποινές σε κάθε περίπτωση. Το Κράτος των Ιονίων Νήσων επομένως επιχειρούσε να επιβληθεί ενεργοποιώντας επάλληλους μηχανισμούς (απογραφές, αστυνόμηση-ελέγχους, κυρώσεις, ιδεολογία), οι οποίοι ήταν σύμφυτοι με το καθεστώς προστασίας (Γκέκας, 2021).

Τα τελευταία έγγραφα του 1822 αφορούν την εκτέλεση ποινών εξορίας, την απειλή θανατικής ποινής για παράνομη επιστροφή εξορίστων και, τέλος, την αποκατάσταση περιουσιών σε ορισμένες περιπτώσεις επιστροφής. Μετά τον Ιούνιο του 1822 το αρχείο παρουσιάζει κενό, έως την πράξη αμνηστίας στις 16/5/1833, (ΓΑΚ/ΑΝΛ/ΑΑ, φάκ. 41, εγγρ. 9) με την οποία ανακαλούνται οι ποινές που είχαν επιβληθεί το 1821, γεγονός που είναι συνυφασμένο με μία άλλη συγκυρία, τόσο για το ίδιο το καθεστώς προστασίας των Ιονίων Νήσων όσο και για τις ελληνοβρετανικές σχέσεις, βάσει όσων είχαν μεσολαβήσει στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, φαίνεται πως το σύνολο των προκηρύξεων και των διοικητικών πράξεων αποτυπώνει μία σταδιακά κλιμακούμενη αντίδραση των αρχών του Ιονίου Κράτους, η οποία στην περίπτωση της Λευκάδας εξελίσσεται σε ένα σύνθετο πλέγμα απαγορεύσεων, ποινών και μηχανισμών επιτήρησης. Η ουδετερότητα δεν παραμένει μία αφηρημένη διπλωματική αρχή, αλλά μεταφράζεται σε συγκεκριμένες διοικητικές πρακτικές που αποσκοπούν στον έλεγχο της κινητικότητας, της ναυσιπλοΐας και της ίδιας της κοινωνικής ζωής των Επτανησίων, με στόχο την περιχαράκωσή τους από τις εξελίξεις στον απέναντι ηπειρωτικό χώρο.

Ειδικά στην πιο εύκολα προσβάσιμη από τις απέναντι στεριές Λευκάδα, η οποία μπορούσε να λειτουργήσει ως καταφύγιο αλλά και να αποτελέσει χώρο αναπαραγωγής και διάδοσης των διεργασιών της ηπειρωτικής χώρας, οι αποφάσεις αυτές από το καθεστώς Προστασίας αναδεικνύουν μία προσπάθεια αναχαίτησης και καταστολής τους, μέσω του αυταρχισμού που φτάνει μέχρι τη μικρή κλίμακα των τοπικών

κοινωνιών. Η κομβική θέση της Λευκάδας ως προς τις διεργασίες που είχε προκαλέσει η ενδο-οθωμανική σύγκρουση στην Ήπειρο και στη συνέχεια η Ελληνική Επανάσταση, λειτούργησαν ως επιταχυντές του κρατικού ελέγχου του επτανησιακού χώρου, ενώ μάλιστα δεν είχε περάσει πολύς καιρός από τις τοπικές εντάσεις του 1819.

Έτσι παρατηρείται, από τη μία η άφιξη ατόμων στο νησί που αναζητούσαν προστασία ή που λειτουργούσαν ως διακινητές ιδεών και από την άλλη ατόμων που συμμετείχαν στον Αγώνα της ανεξαρτησίας. Παρόλο που η καταστολή αφορούσε τέτοιες περιπτώσεις, σε μεγάλο βαθμό είχε μία ευρύτερη αποτρεπτική λειτουργία. Η τοπική κοινωνία αντιμετωπίζεται επομένως, όχι μόνο ως δυνητικός φορέας πολιτικής αποσταθεροποίησης, αλλά και ως πεδίο πειθαρχίας, στο οποίο η Διοίκηση επιχειρεί να επιβάλει την κυριαρχία της σε μία περίοδο γενικευμένης αβεβαιότητας.

Ειδικότερη φυσικά όψη της αντίδρασης των αρχών προστασίας σε τοπικό επίπεδο ήταν οι ποινές εξορίας και οι δημεύσεις που επιβλήθηκαν την περίοδο 1821-1823. Το υλικό που εξετάσαμε συντίθεται από δύο καταλόγους κατοίκων της Αγίας Μαύρας που βρίσκονταν εκτός νησιού. Οι κατάλογοι αυτοί συντάχθηκαν στις 22/9/1821, απότοκο της προκήρυξης της 13/8/1821, η οποία καθόριζε τις ποινές της εξορίας και της δήμευσης, σε αυτούς τους κατοίκους εάν δεν επέστρεφαν στο διάστημα ενός μήνα. Από την απαλλαγή αυτή εξαιρούνταν έξι πρόσωπα – ο Κ. Μεταξάς, ο Ι. Φωκάς, ο Ανδρέας Μεταξάς, ο Βαγγέλης Πανάς, ο Διονύσιος Σεμπρικός και ο Παναγιώτης Στρούζας – τα οποία εξορίζονταν δια παντός, ως οι επικεφαλής ομάδων με καταγωγή από την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο. Το σύνολο των προσώπων στους καταλόγους είναι καταγεγραμμένο ονομαστικά (όνομα, επώνυμο και ενίοτε πατρώνυμο). Αφού ενοποιήθηκαν οι επαναλήψεις και διαφορετικές ορθογραφικές αποδόσεις, στο σύνολό τους τα πρόσωπα αυτά αριθμούσαν τους 188. Στους δημοσιευμένους καταλόγους των Φιλικών οι Λευκαδίτες είναι λίγες δεκάδες. (Φιλήμων, 1859; Μέξας, 1937). Ενώ λίγες δεκάδες περισσότεροι αυτοί που εντοπίζονται σε διάφορα δημοσιευμένα έργα. Ο παραπάνω αριθμός ήταν συνεπώς πολύ μεγαλύτερος από την τάξη μεγέθους των αγωνιστών που γνωρίζουμε ότι είχαν καταγωγή από τη Λευκάδα.³ Παρόλο που η καταγωγή τους δεν αναφέρεται στην πηγή, υποθέτουμε ότι ανάμεσά τους υπήρχαν άνθρωποι που δεν ήταν ντόπιοι. Εξάλλου, όπως φάνηκε, άλλοι είχαν καταγωγή από παρακείμενα νησιά (Κεφαλονιά, Ζάκυνθος) και άλλοι μάλλον βρέθηκαν ή είχαν περάσει από τη Λευκάδα, για τον λόγο αυτό οι αρχές τους συνέδεσαν με κάποιο τρόπο με τους επαναστατημένους (Γεωργιάκης, 2024).⁴

³Σύμφωνα με άλλα δημοσιεύματα ο αριθμός των Λευκαδιτών που συμμετείχαν ήταν πολύ μεγαλύτερος (πρβλ. Ρούσσου & Τασσοπούλου, 2021: 72-77).

⁴Ευρετήριο που δημιουργήθηκε με ονομασία «Ευρετήριο Προσώπων» κατά την επεξεργασία του αρχείου. Το ευρετήριο δίνεται στο τέλος του άρθρου.

Από τα προβεβλημένα πρόσωπα που συμμετείχαν στην Επανάσταση, όπως ο Πέτρος Στεφανίτσης, ο Ανδρέας Βαφέας, ο Ανδρέας Φέτσης, ο Νικόλαος Ζαμπέλιος, ο Σπυρίδων Μεταξάς, ο Μάρκος Γκίλλης, ο Πέτρος Σικελιανός, ο Αντώνιος Σπυρίδων Χαλκίόπουλος και άλλοι (Ζαμπέλης, 2021: 184), στους καταλόγους των επανησιακών αρχών εντοπίζονται μόνο ο Π. Στεφανίτσης, ο Σπ. Μεταξάς και ο Α.-Σπ. Χαλκίόπουλος. Ευσταθεί, επομένως, η υπόθεση πως η συγκεκριμένη πηγή συγκεντρώνει ένα μεγάλο δείγμα προσώπων που τους αποδίδεται μία σχέση με την Επανάσταση και τις διεργασίες στην ηπειρωτική χώρα.⁵

Σε ό,τι αφορά τις δημευμένες περιουσίες τα δεδομένα είναι άλλα διάσπαρτα σε επιμέρους έγγραφα και άλλα συγκεντρωμένα σε καταλόγους. Σε αρκετά έγγραφα αναφέρεται, αποσπασματικά, η τοποθεσία των περιουσιών, συχνά χωρίς το όνομα του χωριού. Ορισμένες τοποθεσίες είναι γνωστές μέχρι σήμερα, ενώ άλλες, ιδίως τα μικροτοπωνύμια απαιτούν άλλες πηγές για να εντοπιστούν γεωγραφικά. Οι περιπτώσεις που κατέστη δυνατό να ταυτίσουμε ανέρχονται σε 27, εκτείνονται σε ολόκληρη τη Λευκάδα και βρίσκονται στους ακόλουθους οικισμούς: Σύβρος, Πόρος, Νεοχώρι, Μαραντοχώρι, Σύβοτα, Εύγηρος, Δράγανο, Κοντάραινα, Κατωχώρι, Καρυά, Αθάνι, Άγιος Πέτρος, Κολυβάτα, Άγιος Νικήτας, Ασπρογερακάτα, Μεγανήσι, Άλατρο, Αλέξανδρος-Νικιάνα, Ρουπακιάς, Άγιος Χαράλαμπος, Φουρνί, Πευκούλια, Λογαράτα, Δαφνοπαναγιά, Αγία Πελαγία, Σπηλιά Βλυχό. Οι εν λόγω θέσεις απλώνονται σε όλο το νησί, οι περισσότερες είναι στην ύπαιθρο και συνδέονται με τη γεωργική παραγωγή (Κοντομίχης, 2000).

Ως επί το πλείστον, οι δημεύσεις αφορούσαν οικίες, γη, κήπους, αμπέλια, ελαιόδεντρα, αμυγδαλιές αλλά και τρέχουσα ή αποθεματοποιημένη παραγωγή (κρασί, λάδι, σιτάρι, κριθάρι και άλλα γεωργικά προϊόντα). Κατάσχεση ζωικού κεφάλαιο δεν εντοπίστηκε από τη μέχρι τώρα μελέτη του υλικού, ίσως λόγω της δυσκολίας να ελεγχθεί. Ένα μέρος του υλικού παρέχει μία πιο ευρεία πληροφόρηση, καταγεγραμμένη σε καταλόγους περιουσιακών στοιχείων ανά χωριό και ανά πρόσωπο, ενώ ένα άλλο περιορίζεται σε μεμονωμένα πρόσωπα. Υπάρχουν για παράδειγμα έγγραφα με λογαριασμούς εισοδήματος διαφόρων οικογενειών και έγγραφα που αποτυπώνουν περιουσίες με μεγαλύτερη ή μικρότερη ακρίβεια. Ενδεικτική είναι η περίπτωση των αδελφών Calichiorulo qi Zorzi στο χωριό Αθάνι, όπου καταγράφονται αναλυτικά τα αμπέλια, τα ελαιόδεντρα και οι γαίες σε συγκεκριμένες θέσεις ή η περίπτωση του «Απολογισμού της περιουσίας που ανήκει στον Achinasti Appostolo για το διάστημα Φεβρουαρίου 1819 έως 1822». Η καταγραφή αναφέρει την κατοχή γης στην οποία παράγει κριθάρι και λάδι στις τοποθεσίες Spiglia και Zangaromiglia, ελαιόδεντρα σε διάφορες θέσεις (Curnetud 24, Paliocaliko 18, Gioti 3, Celieri 3, Agrito 2, Steffano 3, Cleireca 2) και κρασί για 4 χρόνια.

⁵Στην ίδια πηγή συμπεριλαμβάνονται και σποραδικές πληροφορίες για επιμέρους υποθέσεις. Μία αφορά τον Demetrio Catoroti di Zissimo από τον Πόρο, στις 15/4/1822, ο οποίος κατηγορείται για παράνομη απόβαση στο νησί, μετανάστευση και μεταφορά σκοτεινών εμπορευμάτων και φέρει την ποινή της δήμευσης κινητής και ακίνητης περιουσίας. Μία δεύτερη αφορά τον Steffani Patila, για τον οποίο στέλνεται ενημέρωση για να εγγραφεί στο γραφείο του ποινικού δικαστηρίου του νησιού, με σκοπό την γρήγορη εκτέλεση, στις 19/6/1822. Τέλος, μία τρίτη αφορά την πράξη στις 29/6/1822, όπου 6 πρόσωπα που επιστρέφουν, εμπρόθεσμα, στο νησί ύστερα από την προκήρυξη στις 13/8/1821 και για τα οποία προβλέπεται ότι τα περιουσιακά τους στοιχεία θα απαλλαγούν από την δήμευση. Τα πρόσωπα αυτά είναι ο Giovanni Giocca, ο Thomaso Combici, ο Georgio Zavizzano, ο Anastasio Peristeri, ο Pano Schiotti Zaili και ο Pano Lavrano.

Συμπεράσματα

Η επεξεργασία του συγκεκριμένου υλικού θα μπορούσε να συνεχιστεί, προς την κατεύθυνση της προσέγγισης του κοινωνικού προφίλ και της ταυτότητας των αγωνιστών που καταγράφονται στο αρχείο των «Λευκαδίων λαβόντων μέρος εις την Επανάστασιν του 1821». Εξάλλου, από το ίδιο το υλικό δεν καθίσταται σαφές τι απέγιναν οι περιουσίες αυτές έως το 1833, με την ανάκληση των ποινών, αλλά και έπειτα από αυτό.

Η εξέταση των εξοριών και των δημεύσεων που επιβλήθηκαν στη Λευκάδα την περίοδο 1821-1823 αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η βρετανική διοίκηση μετέφρασε την αρχή της ουδετερότητας σε ένα συνεκτικό πλέγμα πειθαρχικών και τιμωρητικών πρακτικών. Οι κατάλογοι προσώπων και οι σχετικές πράξεις δεν λειτουργούν απλώς ως τεκμήρια καταστολής μεμονωμένων παραβάσεων, αλλά ως μηχανισμός επιτήρησης ενός ευρύτερου κοινωνικού σώματος, στο οποίο αποδιδόταν — με διαφορετικούς βαθμούς τεκμηρίωσης — σχέση με τις επαναστατικές διεργασίες στον ηπειρωτικό χώρο. Ο αριθμός των καταγεγραμμένων προσώπων υπερβαίνει κατά πολύ εκείνον των γνωστών Λευκαδίων αγωνιστών, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι αρχές δεν στόχευαν αποκλειστικά σε πρωταγωνιστές ή αναγνωρίσιμες φυσιογνωμίες, αλλά σε ένα ευρύτερο, ρευστό πλέγμα μετακινήσεων, δικτύων και υποψιών, στο οποίο η τοπικότητα, η προσωρινή παρουσία και η διασύνδεση με άλλα νησιά ή την απέναντι ακτή αποκτούσαν ιδιαίτερη σημασία.

Αντίστοιχα, η φύση και η γεωγραφική κατανομή των δημευμένων περιουσιών αποκαλύπτουν τη στενή σύνδεση της τιμωρητικής πολιτικής με την αγροτική οικονομία και τον χώρο. Οι δημεύσεις επικεντρώνονται σε ακίνητη περιουσία και σε αγροτική παραγωγή, αποτυπώνοντας τόσο τη δομή της τοπικής οικονομίας όσο και τα όρια της κρατικής παρέμβασης. Παράλληλα, η ευρεία διασπορά των τοποθεσιών σε ολόκληρη τη Λευκάδα καταδεικνύει ότι η πολιτική αυτή δεν περιορίστηκε σε συγκεκριμένες εστίες, αλλά λειτούργησε ως μέσο συνολικής επιτήρησης του νησιωτικού χώρου. Με τον τρόπο αυτό, οι δημεύσεις δεν αποτελούν απλώς οικονομική κύρωση, αλλά εντάσσονται σε μία ευρύτερη στρατηγική εμπέδωσης της κυριαρχίας και ελέγχου της κοινωνικής κινητικότητας σε συνθήκες επαναστατικής αβεβαιότητας.

Η μεταβολή της βρετανικής στάσης, μετά το δεύτερο μισό του 1822, αφορά κυρίως το επίπεδο της διεθνούς πολιτικής. Σε τοπικό επίπεδο, οι πρακτικές των αρχών προστασίας διαμορφώνονταν με βάση άλλες προτεραιότητες (όπως η οριοθέτηση της κυριαρχίας, ο έλεγχος κ.ά.) και από τις αντιλήψεις των αξιωματούχων, ιδίως του Μαίτλαντ, ο οποίος παρέμεινε στη θέση του έως τον θάνατό του, τον Ιανουάριο του 1824.

Συνολικά, η μελέτη του αρχαιακού υλικού που αφορά τις διώξεις, τις εξορίες και τις δημεύσεις στη Λευκάδα κατά τα πρώτα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης φωτίζει μία όψη της επαναστατικής συγκυρίας, που συχνά παραμένει στο περιθώριο. Με άλλα λόγια, δεν επικεντρώνεται στην ίδια τη συμμετοχή στον Αγώνα, αλλά στους τρόπους με τους οποίους αυτή προσλήφθηκε, ταξινομήθηκε και πειθαρχήθηκε από ένα καθεστώς προστασίας σε συνθήκες έντονης γεωπολιτικής αβεβαιότητας. Οι βρετανικές αρχές, ενεργοποιώντας ένα σύνθετο πλέγμα κανονιστικών, διοικητικών και κατασταλτικών μηχανισμών, επιχείρησαν να μετατρέψουν την αρχή της ουδετερότητας σε καθημερινή πρακτική διακυβέρνησης, ικανή να ελέγξει τη χωρική κινητικότητα, την κοινωνική συμπεριφορά και την οικονομική βάση του τοπικού πληθυσμού. Υπό αυτή την έννοια, η περίπτωση της Λευκάδας αναδεικνύεται όχι απλώς ως παράδειγμα τοπικής αντίδρασης στην Επανάσταση, αλλά ως πεδίο στο οποίο δοκιμάστηκαν και συμπυκνώθηκαν μορφές κρατικού ελέγχου, πειθάρχησης και εμπέδωσης της κυριαρχίας, σε μία μεθόρια ζώνη όπου η πολιτική, η κοινωνία και ο χώρος τέθηκαν υπό συνεχή διαπραγμάτευση.

Παράρτημα: Κατάλογος προσώπων

Όνοματεπώνυμο
Appostoli Achimesto qu Anagnosti
Spiro Amanndo
Anastassà Argirò
Anastasio Appostoli
Eustathi Assoti qu Serafimo
Stati Braila qu Gianni
Demetrio Bretacco
Spir' Antonio Calichiopulo
Cristo Candini qu Spiro
Gianni Caravià qu Tiergo
Gio Caravià
Vassili Catifori qu Giorgio
Manò Catopodi
Pano Cattopodi
Stati Cattopodi
Thomà Cattopodi
Vassilli Cattopodi
Zisimos Cattopodi
Anagnosti Cattopodi
Anastasio Cattopodi
Cattopodi
Cattopoti Spiridion qu Anto.
Costantino Catopodi di Gairudandoni
Cristo Cattopodi
Demetrio Cattopodi
Mando Cavada
Nicolò Cavada qu Besilio
Patteli Cavada
Policroni Cavada
Theodoro Cavada
Anagnosti Cavada
Cavada Spiro qu Siovu do Cocori
Cristo Cavada
Cavadia
Cavadia Cristo qu Theologio do:
Spiro Cavadia Cocori
Anastasi di Spiro Toma d Cavri
Atanasio di Spiro Thomma de: Cazzo
Ciciliani
Ciciliani Pietro qu Marco +
Patelli Ciciliani
Caralambo Clonari
Combici Thommaso qu Pano
Spiro Conidari

Όνοματεπώνυμο
Giorgachi Conidari qu Zivardi
Giorgio Conidari
Zirando Conidari
Anastasia Copsida
Giorgio Copsida
Curcuma Giovanni
Fratetti Cuvendà
Costantino Dagla
Dagla Mizzo
Nisso Dagla
Apostolo Diacono Antippa
Diacono Antippa
Fascaroco Demetrio qu Niuolo
Cristodulo Fatturo
Giorgachi fatturo qu Stati
Spiro Fatturo qu Triandafillo
Stefani Fatturo
Vangeli Fatturo
Ferentino Demetrio do: Frechiene
I. Focca
Nicolò Gàsi qu Caralambo
Banditi Nicolò Geseri
Antonio Gialina
Gilli Marco di Angelo Maria
Giocca Giovanni
Anastasio Giorgacas
Luca Giorgacas
Policroni Lasi
Vassili Lavino qu Pietro
Anas.o Lavrano
Giovanni Liavrano del Sign: anastasio
Lavrano
Lavrano Giovanni di anastasio
Lavrano Pano
Vassili Lavrano
Zorzi Lavrano
Costantino Livizzano
Pietro Livizzano
Dennis Macrigiano
Fratelli Macrigiorgo
Vangeli Macrigiorgo qu Gianni
Marandonni Stati Seliri
Antippa marruca
Giovanni Antippa Mazzuca

Ουδετερότητα, Πειθάρχηση και Καταστολή: Οι αντιδράσεις των αρχών προστασίας στη Λευκάδα κατά τα πρώτα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1823)

Όνοματεπώνυμο
Spiro Mechigiorgo
Anagnosti Mellà
Andoni Mellà
Giorgo Mellà qu Clirico
Lambro Mellà
Mella
Spiro Mellà
Mercato
Antrea Metaxa
Constantino Metaxà
G. Metaxa
Metaxa Spiridione di Constantino
Tomà Michelli
Mihanò Enarto
Mariana Moglie
Giovanni Moraitti
Morfi
Nicolò
Paisi Spiridion qu Policroni ditto
Nicolo pan' da Nestori
Vangeli Pana
Panas Steffani
Attanasi Pannà
Papuzza Andrea qu Giovni ditto
Antonìo qu Pepa
Fratelli Perdicari
Pano Perdicari
Lucca Perdicari
Peristeri anastasio ditto Saveoda
Peristeri Sarcada
Petropulo Cristo qu Spiro da Zante
Antelli Politi qu Costantino
Demetrio Politi di Besilio
Eustachio Politi qu Demetri
Fratelli Politi qu Colstantino
Gianni Politi qu Costantino
Politi Conidari
Sierini Politi
Vassilis Politi
Gianni Poteti
Michele Potiri
Calogero Psiliano
Frateli Psilianò
J. Psiliano
Lastnechio Psilianò
Psiliano
Psiliano Theofilacto qu Giovni

Όνοματεπώνυμο
Theofilacto Psiliano
Constantino Psomà
Teodoro Psomà
Giorgio Raftopulo Canali
Vassili Sacrino
Pano Schiotti Zaili
Dionisio Semprico
Anagnosti Serso...
Caralabo Sideri

Βιβλιογραφία

Ασδραχάς, Σ. (2009), *Η Λευκάδα και οι ιστορικοί της: γενική σκιαγραφία*, Αθήνα: Πνευματικό κέντρο δήμου Λευκάδας.

Εφ. *Λευκαδίτικα Νέα* (24/3/2024), Γεωργιάκης Θ. «Οι Λευκαδίτες Αγωνιστές του 1821». <https://www.kolivas.de/archives/508942> (Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/02/2026)

Γκέκας Σ. (2021), *Ξενοκρατία: Οικονομία, κοινωνία και κράτος στα Επτάνησα (1815-1864)*, Αθήνα: ΕΑΠ

Ζαμπέλης, Α. Ι. (2021), «Ανιχνεύοντας την παρουσία και Δράση Φιλικών στην Αγία Μαύρα (1819-1821)», στο *Πρακτικά Επιστημονική Ημερίδας 200 χρόνια από την εγκατάσταση των εφοριών της Φιλικής Εταιρείας στην Επτάνησο*, Κέρκυρα: Κερκυραϊκή Ένωση Αθηνών «Ο Άγιος Σπυρίδων» - Αναγνωστική Εταιρεία Κέρκυρας, 169-208.

Ζαμπέλιος, Ι, *Τα Λευκαδικά Επί Της Ελληνικής Επαναστάσεως: Σύστασις Και Πρόοδος Της Φιλικής Εταιρείας Εις Λευκάδα*, Ανέκδοτο.

εφ. *Offline post* (2/2/2023), Καραγεώργης Σ, «Η στάση της Βρετανίας κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1827): Τα πρώτα σημάδια μεταβολής των Βρετανών.

<https://www.offlinepost.gr/2023/02/02/h-stash-ths-vretanias-kata-th-diarkeia-ths-ellhnikhs-epanastashs-1821-1827-ta-prwta-shmadia-metavolhs-twn-vretanwn/>

(Ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/02/2026).

Κοντομίχης, Τ. Π. (2000), *Τα τοπωνύμια της Λευκάδας*, Αθήνα: Νεφέλη.

Μέξας Β. (1937), *Οι Φιλικοί Κατάλογος των Φιλικών οι οποίοι αναφέρονται εις το αρχαίον Παναγιώτη Σέκερη*, Αθήνα.

Μπρέγιαννη, Κ. (2017), *Ιόνιο Κράτος, 1814-1864: Θεσμοί και κοινωνική διάρθρωση*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Παπασταματίου, Δ. (2015), «Η Βενετοκρατία», στο Δ. Παπασταματίου, & Φ. Κοτζαγεώργης, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής Πολιτικής Κυριαρχίας*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Πιζάνιας, Π. (2015), *Η Ιστορία των Νέων Ελλήνων: Από το 1400 έως το 1820*, Αθήνα: Εστία.

Ρούσου, Μ., & Τασσοπούλου, Μ. (2021), «Η Συμβολή της Λευκάδας στην Ελληνική Επανάσταση του 1821», στο «*Ύμνος εις την Έλευθερίαν*», Κέρκυρα, 72-77.

Σκλαβενίτης Ε. Τ., «Τα κοινωνικά αιτήματα και ο χαρακτήρας της συμμετοχής», στο *Πρακτικά ΚΑ΄ Συμποσίου. Η εξέγερση των Λευκαδίων κατά της Αγγλοκρατίας το 1819*, 8-9 Αυγούστου 2019, Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών.

Στεφανίτσης, Π. Δ. (2021), *Απομνημονεύματα (1821-1839)*, Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών.

Χιώτης, Π. (1874), *Ιστορία του Ιονίου Κράτους: Από συστάσεως αυτού μέχρις ενώσεως 1815-1864*, Ζάκυνθος: Τυπογραφείον Η Επτάνησος.

Ουδετερότητα, Πειθάρχηση και Καταστολή: Οι αντιδράσεις των αρχών προστασίας στη
Λευκάδα κατά τα πρώτα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1823)

Φιλήμων (1859), *Δοκίμιον ιστορικόν περί της ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα: Τύποις
Π. Σούτσα και Α. Κτενά, 1.